

Rotterdamlı Erazmın xoşbəxtlik və bədbəxtliyinin sirri

“Rotterdamlı Erazmın kimin tərəfində olduğunu öyrənmək istədim. Bir nəfər tacir mənə cavab verdi: “Erasmus est hamo per se” – “Erazm həmişə özünün tərəfindədir”.

Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrini bir yerə toplayıb qiymətləndirmək gərəkersə, mənim çəkimdə Erazmın yeri bir başqa olar. Necə ki, Tolstoy oxuduğu hər bir əsəri “5” ballıq sistemlə qiymətləndirmiş, mənim də “5” verdiyim əsərlərdən biri Stefan Sveyqin Rotterdamlı Erazm haqqında yazdığı “Rotterdamlı Erazmın zəfər təntənəsi və faciəsi” adlı tarixi-bioqrafik əsərdir. Kitabda dünya ədəbiyyatının orta əsrlər dövrünün görkəmli nümayəndələrindən olan Rotterdamlı Erazmın həyatı, yaradıcılıq prinsipləri, əsərləri, ideya və baxışları, dünyagörüşü, ölümü və vəsiyyəti yer alıb. Daha çox tarixi əsərlər müəllifi olan Sveyqin bu kitabını dilimizə Çərkəz Qurbanlı tərcümə edib. Əsərin və şəxsiyyətin elmi yükünün ağırlığından dolayı bəzi cümlələr çətin olsa da, başadüşüləndir. Bu yazıya da istiqaməti həmin kitab verir.

Erazmın sükut içindəki orta yolu

“Öz dünya baxışını heç kəsə təlqin etmədiyi kimi, özünün də hansısa dini, yaxud siyasi inama çəkilməsinə ciddi müqavimət göstərirdi. Düşüncə müstəqilliyi onun üçün təbii bir hal idi və ruhən

tam azad olan bir insan dünyanın ilahi rəngbərəngliyinin pozulmasını onda göürdü ki, minbərdə, yaxud alim kürsüsünün arxasında kimsə qalxıb öz şəxsi varlığından sanki Allahın onun, təkcə onun qulağına söylədiyi vəhy kimi danışır”. Erazmın şəxsiyyətinin təbii ehtiyacı özünü bu cümlələrdə göstərir. Onun üçün məcbur etmək və məcbur edilmək yox idi, hər kəsi sevə bilər, yaxud hər kəsə rahatca etiraz edə bilərdi. Amma hər birini öz qaydası ilə: səssiz və sakit. Erazm müəyyən hallarda ən qatı düşməni belə anlayır, yeri gəldikcə onun halına acıyır və yazığı gəlirdi. Bu mənəvi arınmanı ona sükut içərisindəki xarakteri vermişdi. Gənc yaşlarından ölümünə qədər toplum üçün qaynayıb-qarıxmamış, sözünü heç vaxt sərt formada ifadə etmədən istədiklərinə nail olmuş Erazm üçün bu, yaşam tərzi idi. Həmin tərz onun xoşbəxtliyi, həm də bədbəxtliyi idi. İkisinin də ortaq sirri əslində elə burada yatırdı. Orta əsrlərin dini-ideoloji döyüş meydanında heç bir “gəmiyə” minməmiş, heç bir “ordunun” tərkibində döyüşməmiş Erazmı döyüş meydanının ortasında qaldığına görə gələn də, gedən də vururdu. Katolikliyin parçalandığı, reformizmin vüsət aldığı bir zamanda ortaya çıxmış protestantlıq, onun lideri Lüter, Erazmı onlara dəstək olmadığı üçün tənqid və təhqir edirdi. Lakin o, yəni Rotterdamlı yolun o biri üzündə də deyildi. Papa da ondan üz dön-

dərmiş, onun fikirlərini və “müharibəsi” ni alqışlamadığına görə Rotterdamlının bütün kitablarını “qadağan olunmuşlar” siyahısına saldırmışdı. Amma Erazm bunların heç birinə görə narahat və peşman deyildi, qanlı orta yol onun üçün rəngarəng sağ və soldan daha xoş idi.

Vətəninə vətənsiz qalmış humanist

Erazm köçəri idi. Lakin bu köçerilik istirahət, rahatlıq üçün deyildi, mənəvi aləmin məcbur etdiyi yurdsuzluq idi. Onun uğur yolu düşünülməmiş qədər parlaq və rahat başa gəlməyib. Erazm 50 yaşına kimi ona verilən sədəqə hesabı pullarla, “az qala dilənib aldığı ruzi ilə” dolanır. Vətəni Niderlanddan tutmuş, İngiltərə, İtaliya, Almaniya və İsveçrədə köçəri ömür yaşayırdı və elə də ölürdü. Amma bu da onun bədbəxtliyi deyildi, əksinə köçəri olmaq onun filosof xarakteri, zəngin daxili aləmi üçün bir xoşbəxtlik idi. “...Səssiz bir otaqda gözəl kitablar oxumaq və öz kitablarını yazmaq, heç kimin amiri və heç kimin təbəəsi olmamaq – Erazmın əsl həyat ideali bunlar olmuşdur” cümləsi də klassik nümayəndənin tək vətəninin öz “xoşbəxtlər ölkəsi” – kitablar və bilik aləmi olduğunun göstəricisidir. Çünki onun həyatda ən çox zövq aldığı şey kitablar idi. Belə bir düşüncə formalaşmış ki, Erazm xarici aləmin səs-küyü, “tumultus”-undan (“tumultus” – lat. səs-küy. Erazm alimlərin müəyyən bir təbəqədə məskunlaşması və klassik elm dili olan latın dilində danışmasının tərəfdarı idi. Bu səbəbdən latın dili onun ən sevimli dili olub) bezdiyi zaman otağına qapanar, günlərlə kitab oxuyar, əsər yazardı ki, həmin ağırlıq və travmanı üstündən ata bilsin.

Gözəllikdən məhrum birinin gözəllik eşqi

Rotterdamlı Erazm görünüşcə çox yaraşığı, baxımlı biri deyildi, amma hər zaman təbiətinin yüksək mədəni tələbatı onu gözəllik, səliqəlilik, estetika aşığı olmağa vadar edirdi. “Bu nəcib, bir az mühafizəkar, quru rahib sifətinə baxanda istə-istəməz örtülü pəncərələri, soba istiliyini, kitab tozunu, yuxusuz gecələri və zəhmətli gündüzləri düşünməli olursan; bu qorxmaz çöhrədən heç bir istilik, heç bir güc süzülmür, əslində Erazm soyuqdan titrəyir, otağına qaxılıb qalan bu bəstəboy kişi həmişə şalax qollu, xəzlə süslənmiş qalın paltarlara bürünür, əzablı yelçəkəndən qorunmaq üçün vaxtından əvvəl keçəllənmiş

başına həmişə məxmər beret qoyur. Bu, həyatda yox, düşüncələr içində yaşayan insanın simasıdır ki, həmin insanın gücü bədəninə cəmləşməyib, əksinə gicgahların arxasındakı sümüklü qüllənin içinə yığılıb; gerçəkliyə qarşı müqavimət göstərməyi bacarmayan Erazmın həyatı gücü təkə onun zehni fəaliyyətindədir”. Cümlələr insanın gözünün qabağına Erazmın əzginlik və yorğunluğunu gətirir. İlk başlarda oxuduqca insan özü də ruhdan düşür, lakin son məqamlar rahatlıq verir, çünki onun xoşbəxtliyi (bir daha) xarici görkəmdə deyil, daxili aləmdə və ya müəllifin təbirincə desək, gicgahlarının arxasındakı sümüklü qüllənin içində idi. İnsanı azad edən də məhz o “sümüklü qüllə” deyilmi? Ən basılmaz qala, ən güclü müdafiə mövqeyi orada deyilmi? XVIII əsr Fransa materialistlərindən Helvetsinin bir ifadəsini xatırlayıram: “Eh, ağıl, ağıl... Sən, həqiqətən, böyük varlıqsan. İnsan sənənlə zindəndə da azaddır...”. Rotterdamlını və onun ardıcılarını da azad, yaraşığı edən məhz budur, xaricdən elə görünməsələr də, daxildən bunu hiss edə bilirlər.

O, həm də böyük estetik, zövq “dəlisi”dir. “...Sütləşmiş qanını axarda saxlamaq üçün hər dəfə burqund şərabından istifadə edir, ancaq şərab bir balaca turş olanda mədə-bağırsağı od tutub yanır. Ləziz yeməklər həvəskarı olan, Epikürün əsl şagirdi sayılan Erazmın dadsız təamlardan zəhləsi gedir, çünki köhnə ət yeyəndə mədəsi üsyana qalxır, adi balıq iyi xirtdəyini qurudur”. Bu seçicilik onun daim narazı, mız-mız biri olduğunun deyil, özünə və öz dünyasına dəyər verən şəxsiyyət olmasının bariz nümunəsidir. Erazm yalnız zərif və isti paltarlar geyir, yalnızca təmiz yorğan-döşəkdə yatır, yazı masasının üstündə isə qətranlı ağac tilişkələri yox, bahalı şamlar yanır.

Xoşbəxtlik

Xoşbəxtlik nədir? Və ya sualı daha dəqiq qo-yaq: bir alimin, klassikin, sənətkarın, yaradıcının, yaxud da Rotterdamlı Erazmın və erazmkimilərin xoşbəxtliyi nədir? Pul, şöhrət, ev və sair? Yox! Xoşbəxtlik tərəfsizlikdə idi. Xoşbəxtlik elmin yuxarı təbəqədə tutulması, hay-küysüz müzakirə, heç kimin fikirlərinə qoşulmadan özün olmaq idi. Xoşbəxtlik kitablar idi.

Bədbəxtlik

Erazm bədbəxt idi. Ona kənardan baxanlar, onu yanlış qiymətləndirənlər üçün köçəriliyi, “meydanda hər iki ordunun əsgərləri” tərəfindən öldürülməyi, humanist olduğu halda, humanizm dəyərlərindən digərlərinə görə yayınmağı bədbəxtlik idi. Amma Erazm üçün əsl bədbəxtlik ömrünün sonunda oldu... Ömrünün son çağında ona doğma olan mənəvi rahatlıq yuvasından çıxdı, məcbur olunduğu mübarizəyə qoşuldu və Lüterə cavab yazısı yazıb yayımladı. Dinlikdən başqa nəse istəməyən Rotterdamlı döyüş meydanına girmək üçün qılınc rolunu oynayan “İradə azadlığı haqqında” əsərini 1524-cü ildə nəşirə təqdim etdi və aşıq olduğu latın dilində dedi: “Mea jacta est!” – “Püşk atılmışdır!”. Daha sonra mənəvi bədbəxtliyi təkrar edir. Erazm dilə-dişə düşür, lüterçilər bir tərəfə, artıq alman kəndliləri üsyançıları olan “Başmaq İttifaqı” ona müxtəlif adlar qoymağa başlayır: “Papanın sofisti”ndən tutmuş, “təkəbbürlü köhnə gədə”yə, “dəcəlin davamçısı”ndan “vittenberqli ət parçası”na qədər... Və tərk edir, Erazm bir daha məskunlaşdığı yeri tərk edir.

Son

Bütün ömrünü kosmopolit bir şəkildə, yurdsuz-yuvasız keçirmiş Erazm qərribə bir hiss Brabant – Niderlanda çağırır. Vətəninə! Necə də yad idi onun üçün bu. Amma nədənsə ömrünün son ilində onu bir varlıq Brabant dəvət edirdi, o varlığın adı ölüm idi. Lakin arzusuna qovuşmur. Artıq Erazmın xarakter və yaşamı onun taleyinə çevrilmişdi. Tanrı ona öz həyatına uyğun şəkildə ölməyi layiq gördü: köçəri, amma yurdunu qəlbində gəzdirən köçəri. 1536-cı ildə İsveçrənin Bazel şəhərində Renessans ədəbiyyatının ən parlaq nümayəndələrindən biri və ya birincisi, alim, müəllim, rahib, yaxud da sadəcə, Rotterdamlı Erazm dünyadan köçür və yerini qızıl səhifələrə verir. Onun son nəfəsində möcüzə özünü göstərir: ali irsə məxsus, bütün ömrü boyu danışdığı latın dilini unudur. “...Donuqlaşmış dodaqlar birdən-birə uşaqlığında öyrəndiyi dildə “sevimli Tanrı” kəlməsini, həyatının ilk və son sözünü aşağı alman ləhcəsi ilə söyləyir. Sonda bir dəfə də nəfəs alır və bütün bəşəriyyətə arzuladığı şeyi tapır: dincliyi...”.

Nurlan AĞA

